

Gauta 2008 10 22
Pabaiga. Pradžia „Logos“ Nr. 57

GRAŽINA MINIOTAITĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

TEISINGUMAS PRIEŠ TEISĖTUMĄ: PILIETINIO NEPAKLUSNUMO TEORIJA IR LIBERALIZMO FILOSOFIJA

Justice against Legality: Theory of Civil Disobedience
and Liberal Political Thought

SUMMARY

The paper tackles the problem of civil disobedience in the context of the individual's relation to political authority. In the first half of the paper it is shown that the theoretical justification of civil disobedience is based on the liberal tradition of political philosophy (John Locke, Immanuel Kant). This is the tradition that is emphasizing the priority of moral equality and individual freedom over other political values. Of particular importance in the genesis of the idea of civil disobedience is the Kantian social philosophy. The main demands of civil disobedience, such as the nonviolent nature of the acts of disobedience, their publicity, and violation of a law while paying respect to the law in general, are all based on the Kantian conception of the human person as an end in itself. The second half of the paper is an examination of the ways the classical liberal ideas of political duty have been transformed in the works of such practitioners of civil disobedience as Henry Thoreau and Mohandas Gandhi. The paper concludes with an analysis of the concept of civil disobedience in John Rawls theory of justice as fairness. Rawls, in developing the liberal ideas of Locke and Kant, considers civil disobedience as a normal feature of developed constitutional democracies, as an offshoot of developed political culture. Civil disobedience is a particular form of political action aimed at influencing political decision-making and protecting individual rights from the encroachments of democratic politics. It appeals to the shared principles of political justice or, in the Kantian idiom, to the regulative social ideal.

SANTRAUKA

Straipsnyje pilietinio nepaklusnumo samprata nagrinėjama piliečio ir valdžios santykio problemų kontekste. Pirmoje straipsnio dalyje parodoma, kad teorinės pilietinio nepaklusnumo pateisinimo ištakos yra

RAKTINIAI ŽODŽIAI: pilietinis nepaklusnumas, liberalizmo filosofija, teisingumo teorija, pilietinė pareiga.
KEY WORDS: civil disobedience, liberal philosophy, theory of justice, civil obligation.

susijusios su klasikine liberalizmo filosofija (J. Locke'as, I. Kantas), pabrėžiančia moralinės lygybės ir individualios laisvės prioritetą kitų politinių vertybių atžvilgiu. Ypač reikšminga pilietinio nepaklusnumo idėjos turiniui ir pagrindimui yra Kanto socialinė filosofija. Pagrindiniai pilietinio nepaklusnumo reikalavimai – neprievartinis vykdomų akcijų pobūdis, viešumas, įstatymų pažeidimas, išlaikant pagarbos teisei nuostatą, remiasi kantiškąja žmogaus kaip asmenybės („tikslu savaime“) samprata. II straipsnio dalyje nagrinėjama, kaip liberalizmo klasikų idėjos apie politinę pareigą transformuojasi pilietinio nepaklusnumo praktikų – Henry Thoreau ir Mohandas Gandhi tekstuose ir darbuose. Straipsnis baigiamas pilietinio nepaklusnumo sampratos analize Johno Rawlso „teisingumo kaip sąžiningumo“ koncepcijoje. Rawlsas, plėtodamas Locke'o ir Kanto liberalizmo idėjas, pilietinį nepaklusnumą traktuoja kaip normalų brandžios konstitucinės demokratinės visuomenės reiškinį, neatsiejamą nuo išvystytos politinės kultūros. Tai specifinė politinio aktyvumo forma, kurios tikslas – daryti įtaką politiniams sprendimams bei apsaugoti individų teises nuo demokratinės politikos iššūkių. Jis yra grindžiamas apeliuojant į bendrus politinio teisingumo principus, arba, Kanto žodžiais, į reguliatyvų socialinį idealą.

NUO TEORIJOS PRIE PRAKTIKOS

Šiuolaikinė pilietinio nepaklusnumo samprata susijusi su Henry Thoreau, Mohandas Gandhi ir Martino Lutherio Kingo veikla bei idėjomis. Teoriniais pagrindais jų pozicija artima Kanto pozicijai, nors tik Thoreau tiesiogiai rėmėsi jo filosofija. Thoreau, Gandhi, Kingo idėjos gimsta praktiškai sprendžiant santykio su valdžia klausimą. Visiems jiems teko kalėti. Šiuos skirtingų intelektualinių interesų, kultūrinių nuostatų ir laikotarpių žmones¹ vienija taikaus pasipriešinimo neteisingai valstybei idėja, įsitikinimas, kad kiekvienas žmogus turi moralinę teisę spręsti apie tai, kas teisinga ar neteisinga politiniame gyvenime ir šį sprendimą laikyti įstatymams priešingų veiksmų teisėtu pagrindu.

Amerikiečių filosofas ir rašytojas Henry Thoreau gali būti vertinamas kaip tarpinė figūra tarp klasikinio liberalizmo ir šiuolaikinių pilietinio nepaklusnumo judėjimų. Giliai perėmęs Kanto idėją apie žmogų kaip tikslą savaime jis praktiškai stojo į kovą su, jo požiūriu, šią idėją neigiančia valstybe. Savo poziciją jis išreiškė esė *Pilietinis nepaklusnumas*.² Jis ra-

šė: „Niekada nebus tikrai laisva ir apsišvietusi valstybė tol, kol ji nepripažins asmenybės aukščiausia ir nepriklausoma jėga, iš kurios kildinama jos pačios jėga ir autoritetas, ir jei ji netraktuos asmenybės pagal šį principą.“³ Šio principo neatitinkančioje valstybėje individas veikdamas turi remtis teisingumu, o ne legalumu, taip žengdamas pirmą žingsnį į taikią neprievartinę revoliuciją. Politine, išorine prasme revoliucija prasideda nuo nepaklusimo įstatymams – atsisakymo mokėti mokesčius, o valdininkams jų reikalauti, tačiau iš tikrųjų pirmesnė yra moralinė revoliucija, kuri suprantama kaip „kiekvieno žmogaus moralinis perversmas“. Pilietis savarankiškai nusprendžia, ar privalo tarnauti vyriausybei. Jei ji reikalauja, kad tu būtum neteisingas įrankis kito žmogaus atžvilgiu, sulaužyk įstatymą! Esant neteisingai vyriausybei, sąžiningo žmogaus vieta yra kalėjime, – teigė Thoreau.⁴

Vertinant Thoreau idėjas ir veiklą dabarties požiūriu, galima padaryti išvadą, kad jo romantizmu nuspalvintas maištas prieš valdžios pragmatizmą tu-

rėjo didelės įtakos individualioms protesto formoms pagrįsti (pvz., atsisakymui tarnauti kariuomenėje), ypač popu-

liarios Thoreau idėjos buvo XX a. 6–7 dešimtmečių jaunimo protesto judėjimuose.

MOHANDAS GANDHI: PILIETINIS NEPAKLUSNUMAS IR SATYAGRAHA

Nors pilietinio nepaklusnumo sąvoką į politinę filosofiją įvedė Thoreau, šiandienos analitikų jis yra laikomas „sąžiningo nepritarimo“ (*conscientious objection*) koncepcijos pradininku, kuriai svarbiausia – individualus asmens santykis su neteisingu įstatymu, o ne masinis veiksmas. Šiuolaikinę prasmę pilietinio nepaklusnumo sąvokai suteikė Gandhi, kuris, būdamas Lenino, Stalino, Hitlerio ir kitų prievartos adeptų amžininkas, įėjo į istoriją kaip žmogus, praktiškai įveikęs prievartą neprievartinėmis priemonėmis. Beveik 30 metų (1920–48) jo vardas neišnyko iš pirmųjų pasaulio laikraščių puslapių. Jo taikios pergales Pietų Afrikoje ir Indijoje stulbino, rodos, tokių paprastų idėjų galia. Grindžiamą moraliniais principais pilietinį pasipriešinimą jis paverčia ne pasyvia rezistencija, o aktyvia kova, kurioje iniciatyva priklauso ne tiems, kurių rankose jėga. Garsus norvegų sociologas Johanas Galtungas taip įvertino Gandhi asmenybę: „Gandhi buvo ir šventasis, ir teisininkas. Taip pat jis buvo *homo politicus*, politinis gyvūnas. Kai kurie žmonės yra šventieji, mus supa daugybė teisininkų, tikrai nejučiaime politinių gyvūnų trūkumo. Neįtikėtina Gandhi stiprybė slypi sugebėjime sujungti savyje visus tris tokiu būdu, kuris mus stulbina ir įkvepia iki šiol.“⁵

Apie Gandhi parašyta daugybė knygų, išsamiai nušviečiančių jo įvairiapu-

sę veiklą bei jos teorines ištakas.⁶ Šiame straipsnyje mėginama glaustai pažvelgti į pilietinio nepaklusnumo sampratą Gandhi neprievartinio pasipriešinimo koncepcijoje, atskleidžiant jos idėjinį ryšį su Vakarų liberaliaja politine filosofija. Gandhi sistemingai neišdėstė savo idėjų, tai apsunkina jo pozicijos rekonstrukciją ir palieka netikslumų galimybę. Savo ankstyvuose darbuose, siejamuose su veikla Pietų Afrikoje, pilietinį nepaklusnumą jis apibrėžė kaip sąmoningą nesmurtinį neteisingo įstatymo laužymą.⁷ Vėliau Gandhi atsisakė pilietinio nepaklusnumo sąvokos, pakeisdamas ją pilietinio nebendradarbiavimo sąvoka, kuri traktuojama kaip vienas iš neprievartinio pasipriešinimo instrumentų.

Savo neprievartinio pasipriešinimo koncepciją Gandhi vadina *satyagraha*, o jos šalininkus – *satyagrahi*. Satyagraha remiasi prielaida, kad hierarchinės socialinės ir politinės sistemos egzistuoja dėl jas sudarančių subordinuotų grupių paklusnumo ir bendradarbiavimo su valdžia. Šį paklusnumą, turintį psichologines šaknis ir konkrečias politines apraiškas, Gandhi laikė svarbiausia tironijos priežastimi. Todėl nebendradarbiavimas ir nepaklusnumas yra pagrindinės priemonės neteisingiems, nedemokratiškiems režimams pakeisti.

Satyagraha taip pat apima ir moralinius principus. Tai – *ahimsa* (reikalavi-

mas neskriausti gyvų būtybių nei mintimis, nei žodžiais, nei veiksmais; kitaip tariant – neprievarta ir meilė) ir žmonių lygybė. Satyagrahi privalo laikytis šių principų kovodami su blogiu pasaulyje pavyzdingu gyvenimu ir konstruktyviu darbu. „Tironas, kuriam priešinasi satyagrahi, turi galią jo kūnui ir turtui, bet ne jo sielai. Siela lieka nepavergta net kai kūnas yra įkalintas. Visas satyagraha mokslas gimė iš šios fundamentalios tiesos atskleidimo“⁸ – rašė Gandhi. Jis buvo įsitikinęs, kad minėti moraliniai principai ir yra *satya* – Tiesa. Tai būties esmė, universali visam kosmosui, todėl nusižengimas jiems nepateisinamas jokiais tikslais. Gandhi ne kartą pabrėžė, kad jo niekada nedomino rezultatas, o visada rūpėjo priemonės. Priemonės yra tarsi sėkla, o tikslas – medis; tarp priemonės ir tikslo yra toks pat neišvengiamas ryšys kaip ir tarp sėklos ir medžio. Kelio į tikslą ilgis yra proporcingas mūsų priemonių grynumui. Gali pasirodyti, kad tai labai ilgas kelias, pernelyg ilgas, bet aš esu įsitikinęs, kad jis trumpiausias, – įrodinėjo Gandhi.⁹ Jis satyagraha laikė universaliu bet kokių galimų konfliktų sprendimo pagrindu, o ne laiko ir situacijos padiktuota strategija. Tai „tvirtųjų neprievarta“, o ne silpnųjų bejėgiškumas: „Tai tokia neprievarta, kuri judina kalnus, pakeičia gyvenimą.“¹⁰ Jis meistriškai sujungė moralinius principus su praktine kova, sukurdamas socialinių konfliktų išsprendimo techniką. Gandhi sėkmingai naudojo tokius metodus kaip derybos, viešumas, laikinas darbo sustabdymas, piketai, boikotai, mokesčių nemokėjimas, masinė migracija iš valstybės, badavimas (griežtai ribotas).

Po šios nedidelės Gandhi *satyagraha* apžvalgos galima pamėginti atsakyti į klausimą, koks jo idėjų ryšys su vakarietiška liberaliąja politine filosofija. „Vyriausybės valdo tol, kol žmonės sutinka, sąmoningai ar ne, būti valdomi,“¹¹ – rašė Gandhi, t.y. valstybės stabilumas priklauso nuo jos piliečių geros valios, kuri, savo ruožtu, nuo valstybės teisingumo [beveik Locke’as! – G. M.]. Vakarų Europoje pagrindinė Gandhi koncepcijos idėja, jog politinė galia yra susijusi su valdomųjų pasitikėjimu, jau nuo 1689 m. *Teisių bilio* tapo svarbia liberalios politinės kultūros dalimi. Teisinga valstybė savo veikloje siekia tiesos (*satya*), išreiškiamos ahimsa ir lygybės principais; taigi įstatymų, kuriems privalo paklusti piliečiai, pagrindas yra moralė, plačiąja prasme suprantama kaip kosmoso esmė, o ne suvereno valia ar bendros gerovės siekimas. Gandhi, kaip ir Kantas, sprenddamas piliečio ir valdžios santykio problemą, pabrėžia moralinius (kosminius) teisės pagrindus. Be to, jo satyagraha gali būti priskirta deontologinei etikai, tai akivaizdžiai matyti iš tikslo ir priemonės santykio sampratos.

Suprantama, kad Kanto ir Gandhi pozicijų gretinimas nėra tiesioginės įtakos paieškos, o mėginimas parodyti jų idėjų, išreikštų skirtingais terminais, bendrumą; „ahimsos“ turinys netapatus žmogaus „tikslo savaime“ sampratai, tačiau, nors Gandhi idėjų šaltinis yra Rytų kultūros paveldas,¹² o Kanto – Vakarų filosofinė tradicija, abu jie pripažįsta žmogaus teisę gyventi teisingoje visuomenėje ir nepripažįsta teisės siekti teisingumo bet kokiomis priemonėmis. Vertinant Gandhi istorinį vaidmenį, jo morali-

niais principais grindžiamos veiklos praktinis efektyvumas dažnai aiškina-
mas Indijos kultūros, tradicijų, religijos
specifika (vadinamu Rytų mentalitetu),
neigiant universalus jo idėjų taikymo
galimybes. Tokio požiūrio klaidingumą
lengvai įrodo istoriniai faktai. Pirmiau-
sia Indijos kova dėl nepriklausomybės
prasidėjo anaiptol ne taikiais metodais,
ir tik Gandhi tapus jos lyderiu, ji ėgavo
neprievartinės kovos pobūdį. Be to,
praktinę moralės galią ginant nepriklau-
somybę žymiai anksčiau negu Gandhi
parodė vadinamosios vakarietiškos kul-

tūros šalys. Čia galima prisiminti 1765–
1775 m. Šiaurės Amerikos kovą dėl
nepriklausomybės, 1861–1918 m. Suomi-
jos priešinimąsi rusifikacijai, analogišką,
šiuo aspektu dar netyrinėtą lietuvių tau-
tos pasipriešinimą ir t.t. Tačiau tai, kad
pilietinio nepaklusnumo sąvoka dažnai
siejama su Gandhi veikla ir idėjomis, turi
savo priežastis. Jis visam pasauliui paro-
dė, kad moralumu grindžiamas pilietinis
pasipriešinimas yra ne pasyvios gyny-
bos, o aktyvaus puolimo ginklas, suvai-
dinęs pagrindinį vaidmenį Indijos kovoje
dėl nepriklausomybės.

JOHNAS RAWLSAS: PILIETINIS NEPAKLUSNUMAS TEISINGUMO KAIP SAŽININGUMO TEORIJOJE

Didžiausio susidomėjimo pilietinio
nepaklusnumo problemos sulaukė XX a.
2 pusėje Jungtinėse Valstijose. Apiben-
drindama šį faktą Hannah Arendt teigė,
kad pilietinio nepaklusnumo sąvoka sa-
vo kilme ir turiniu yra amerikietiškas
darinys. Kaip minėta įvade, apie pilie-
tinį nepaklusnumą rašė daugelis JAV
politinės filosofijos bei teisės teorijos at-
stovų. Susidomėjimą pilietinio nepaklus-
numo teorija paskatino Martino Luthe-
rio Kingo¹³ vadovaujama 1955–1968 m.
afroamerikiečių kova už pilietines teises.
Kingo situacija, palyginti, pvz., su
Gandhi, ypatinga tuo, kad jis veikė *de-
mokratinėje* valstybėje, siekdamas įstaty-
mų pakeitimo (teisingumo). Idėjinis šios
kovos pagrindas buvo ne tik apeliacija
į prigimtines moralines žmogaus teises,
bet ir į JAV konstituciją, visuotinę žmo-
gaus teisių deklaraciją. Nenuostabu, kad
to laikotarpio amerikietiškos politinės

teorijos dėmesio centre atsidūrė pilieti-
nio nepaklusnumo sampratos ir pagrind-
dimo klausimai būtent demokratinėje
visuomenėje. Klausimai – „kada įstaty-
mo nesilaikymas gali būti įvardytas
kaip pilietinis nepaklusnumas?“ „ko-
kiais atvejais pilietinis nepaklusnumas
yra moraliai pateisinamas?“ – buvo pla-
čiai diskutuojami filosofijos profesorių,
žurnalistų ir taikos judėjimų lyderių.
Gana reikšmingą indėlį į šių klausimų
nagrinėjimą įnešė plačiai žinomos *Teisin-
gumo teorijos* autorius Johnas Rawlsas.¹⁴

Norint išsiaiškinti pilietinio nepaklus-
numo sampratos turinį, funkcijas bei pa-
grindimo ypatybes Rawlso koncepcijoje,
būtina atsižvelgti į tai, kad ši sąvoka yra
jo teisingumo kaip sąžiningumo teorijos
dalis. Pastarosios tikslas – suformuluoti
ir pagrįsti visuomenės teisingumo prin-
cipus, kurie būtų pamatinės visuomenės
struktūros teisingumo vertinimo kriteri-

jai. Rawlsas formuluoja du teisingumo principus: pirmasis – visi piliečiai privalo turėti lygias teises į laisvę, suderinamą su kitų laisve, antrasis – socialinė ir ekonominė nelygybė reguliuotina taip, kad ji: a) būtų naudingesnė blogiau aprūpintiems piliečiams, b) paliestų visus kiekvienam prieinamus postus ir vietas nešališkos galimybių lygybės sąlygomis.¹⁵ Ypatinę dėmesį Rawlsas skiria teisingumo principų pagrindimo procedūrai.¹⁶ Teisingumo principai yra hipotetinio susitarimo tarp laisvų ir lygių individų pirminėje pozicijoje rezultatas. Tai įpareigoja individus palaikyti teisingą pamatinę visuomenės struktūrą, t.y. laikytis iš teisingos konstitucijos išplaukiančių įstatymų.

Teisingumo principais yra vertinamos ne idealios, o beveik idealios, vadinamosios „gerai tvarkomos visuomenės“ (*well-ordered society*) teisinės, politinės ir ekonominės institucijos. Jos nariai socialiniuose ir politiniuose santykiuose suvokia save ir kitus kaip lygias, laisvas, moralias asmenybes.¹⁷ Jie „turi normalų teisingumo jausmą ir todėl paklūsta pamatinių visuomenės institucijų reikalavimams, nes juos laiko teisingais. Tokioje visuomenėje viešai pripažįstama teisingumo koncepcija teikia bendrą atskaitos tašką, iš kurio perspektyvos gali būti vertinami piliečių reikalavimai visuomenei.“¹⁸

Tačiau jei pamatinės visuomenės institucijos nėra teisingos, ar individas turi paklusti jas įtvirtinantiems įstatymams? Tokiu, atveju, atsako Rawlsas, galima apeliuoti į visuomenės teisingumo jausmą. Tai būtina sąlyga, pateisinti pilietinio nepaklusnumo kampani-

jas.¹⁹ Kita vertus, mūsų natūrali pareiga palaikyti teisingas institucijas taip pat įpareigoja mus paklusti ir neteisingoms institucijoms arba bent nesipriešinti joms nelegaliomis priemonėmis tol, kol jos neperžengia tam tikrų neteisingumo ribų.²⁰ Hipotetinėje pirminėje pozicijoje rinkdamiesi konstitucinę demokratiją ir pritardami daugumos principui (*majority rule*) jos dalyviai kartu prisiima demokratinio režimo rizikas. Rawlsas, kaip ir Kantas, mėgina suderinti politinę pareigą laikytis įstatymų ir, esant tam tikroms aplinkybėms, teisę jiems nepaklusti. Būtent šių problemų lauke Rawlsas nagrinėja pilietinį nepaklusnumą demokratinėje visuomenėje.

Pilietinį nepaklusnumą jis apibrėžė kaip viešą, neprievartinį, sąmoningą politinį veiksma, kurio tikslas – pakeisti įstatymus arba vyriausybės politiką.²¹ Rawlsas pabrėžė, kad žmogus, ryžęsis pilietinio nepaklusnumo akcijai, turi būti pasiryžęs prisiimti teises savo elgesio pasekmes, nes tai parodo jo pagarbą įstatymams. Būtent dėl to tai yra viešas ir nesmurtinis veiksmas. Tuo parodoma, kad nepaklusimas įstatymams turi moralinį pagrindą. Būtina pilietinio nepaklusnumo prielaida yra demokratinės visuomenės samprata, traktuojanti visuomenę kaip lygių asmenų bendradarbiavimo sistemą. Pilietinis nepaklusnumas yra pateisinamas, kai pažeidžiami teisingumo principai, t.y. pirmasis lygios laisvės principas ir antrojo principo antra dalis – sąžiningos galimybių lygybės principas.²² Tačiau tuo atveju, kai pripažįstamas galutinis teisinis ar moralinis įstatymų autoritetas (Hobbesas), pilietinis nepaklusnumas logiškai negali būti pateisinamas.

Rawlsas pilietinį nepaklusnumą apibrėžia ir funkciniu požiūriu, mėginamas atsakyti į klausimą, koks yra jo vaidmuo demokratinėje visuomenėje. Tai viena iš „konstitucinę sistemą stabilizuojančių priemonių, nors, pagal apibrėžimą, nelegali.“²³ Šalia kitų demokratiją palaikančių priemonių (laisvi ir reguliarūs rinkimai, nepriklausoma teisinė sistema) pilietinis nepaklusnumas padeda įtvirtinti ir sustiprinti teisingas institucijas. Tačiau pilietinis nepaklusnumas gali tapti efektyvia kovos už institucijų teisingumą forma tik tokiose demokratinėse visuomenėse, kuriose teisingumo jausmas yra „gyvybinga politinė jėga.“ Fragmentuotose bei „grupinio egoizmo“ valdomose visuomenėse nėra sąlygų pilietiniam nepaklusnumui.²⁴

Kyla klausimas, koks yra pilietinio nepaklusnumo ir anarchijos santykis? Kitais žodžiais tariant, kada pilietinis nepaklusnumas praranda konstruktyvumą ir tampa destruktivia jėga, griaušančia konstitucinę demokratiją?²⁵ Atsakymas į šį klausimą-priekaištą Rawlsas pabrėžė, kad demokratinėje visuomenėje kiekvienas žmogus yra atsakingas už teisingumo principų interpretavimą ir su tuo susijusį elgesį. Galutinė tokio interpretavimo instancija yra ne teismas, ne įstatymai, o elektoratas kaip visuma.²⁶ Pilietinis nepaklusnumas apeliuoja būtent į šią visumą. Anarchijos pavojaus nėra tol kol yra sutariama dėl bendros teisingumo sampratos ir dėl tų sąlygų, kurioms esant galima taikyti pilietinį nepaklusnumą. Jei vis dėlto pagrįstas pilietinis nepaklusnumas gresia pilietinei santarvei, atsakomybė tenka ne tiems, kurie protestuoja, o tiems, ku-

rie piktnaudžiauja valdžia. Valstybės jėgos struktūrų panaudojimas akivaizdžiai neteisingsoms institucijoms palaikyti yra neteisėta galios panaudojimo forma, kuriai žmonės turi teisę pasipriešinti.²⁷

Iš šios glaustos pilietinio nepaklusnumo sampratos Rawlso teisingumo teorijoje interpretacijos galima padaryti išvadą, kad jis gana radikaliai traktuoja šią protesto formą. Jai skiriamas valdžios kontrolės instrumento bei visuomenės teisingumo indikatoriaus vaidmuo. Dar daugiau, pilietinį nepaklusnumą galima traktuoti kaip politinės pareigos palaikyti teisingą pamatinę visuomenės struktūrą sudėtinę dalį. Rawlso kritikai gana pagrįstai užduoda klausimą: ar tai reiškia, kad egzistuoja teisė į pilietinį nepaklusnumą? Jei taip, prieinama prieštaringos išvados – pilietinis nepaklusnumas, apibrėžiamas kaip neteisėtas veiksmas, turėtų tapti teisingos legalios konstitucijos dalimi.²⁸ Rawlsas nesigilina į šį tariamą teisinį kazusą, jis pabrėžia *moralinį* pilietinio nepaklusnumo pagrįstumą, tai ne teisinė, o moralinė valdžios kontrolės forma. Neatsitiktinai savo vėlesniuose darbuose, kuriuos jungia „*politinio* (G. M.) liberalizmo“ pavadinimas, jis beveik neskiria dėmesio pilietiniam nepaklusnumui. Teisingumo teorijoje Rawlsas tęsia klasikinės socialinės filosofijos tradicijas mėginamas atskleisti tas konstruktyvias galimybes, kurios slypi visuomeninės sutarties idėjoje, išdėstytoje Locke'o, Rousseau ir Kanto koncepcijose²⁹. Nagrinėdamas pilietinį nepaklusnumą jis, kaip ir Kantas, siekia apibrėžti jo galimybės sąlygas, suderinamas su racionalios autonomiškos asmenybės samprata.

BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Pilietinio nepaklusnumo sąvoka plačiai vartojama šiuolaikinėje Vakarų politinėje kultūroje. Jos teorinės ištakos slypi Apšvietos epochos liberalizmo filosofijoje, nagrinėjusioje piliečio ir valdžios santykių problemas. Didžiausio teorinio ir praktinio susidomėjimo šios problemos sulaukė XX a., ypač jo antroje pusėje. Gandhi, Kingo ir tokių judėjimų kaip *Solidarnostj* dėka ši sąvoka išsiliejo į XX–XXI a. politikos žodyną.

Pilietinis nepaklusnumas yra moralinė protesto prieš neteisingus įstatymus ar politinius sprendimus forma. Klasikinė liberalizmo filosofija, formuluodama hipotetinio laisvų, lygių individų kontrakto kaip perėjimo prie pilietinės visuomenės idėją, kartu suteikė teorinį pagrindą pilietiniam nepaklusnumui. Nors nei Locke'as, nei Kantas nevartojo pilietinio nepaklusnumo sąvokos, jie pripažino piliečių teisę kritiškai vertinti neteisingus įstatymus, nebendradarbiavimu atsiribojant nuo įstatymus pažeidžiančios valdžios ir tuo paspartinant jos žlugimą. Toks pasipriešinimas gali būti apibūdinamas kaip kova dėl teisės, o ne dėl valdžios.

XX a. Gandhi masines pilietinio nepaklusnumo akcijas pavertė efektyvia nesmurtinės kovos dėl Indijos nepriklausomybės priemone. Tikraja pilietinio

nepaklusnumo tėvyne galima laikyti Jungtines Valstijas. Thoreau, Kingo teoriniuose darbuose ir praktinėje veikloje jis traktuojamas kaip *moralinis* politinių tikslų siekimo instrumentas. Praktinis pilietinio nepaklusnumo taikymas reikalauja pagarbos įstatymams, kuri pasireiškia veiklos viešumu ir jos dalyvių pasiryžimu asmeniškai priimti teises įstatymo pažeidimo pasekmes.

Rawlsas plačiai pripažintoje, liberalizmo filosofija grindžiamoje teisingumo teorijoje pilietiniam nepaklusnumui skyrė ypatingą moralinės valdžios kontrolės priemonės vaidmenį. Pilietinio nepaklusnumo veiksmis apeliuojama į daugumos teisingumo jausmą parodant, kad politinė dauguma neatsižvelgia į laisvų ir lygių žmonių socialinio bendradarbiavimo principus. Jo požiūriu, pilietinis nepaklusnumas yra normalus brandžios konstitucinės demokratinės visuomenės reiškinys, neatsiejamas nuo išvystytos politinės kultūros. Tai specifinė politinio aktyvumo forma, kurios tikslas – daryti įtaką politiniams sprendimams bei apsaugoti individų teises nuo demokratinės politikos iššūkių. Jis yra grindžiamas apeliuojant į bendrus politinio teisingumo principus, arba, Kanto žodžiais, į reguliatyvų socialinį idealą.

Literatūra ir nuorodos

¹ Henry D. Thoreau: 1817–1862; Mohandas Gandhi: 1869–1948; Martinus Lutheris Kingas: 1929–1968.

² Šis esė taip pat žinomas pavadinimu *Pilietinio nepaklusnumo pareiga*, nors pats Thoreau 1848 m. Concordo licejuje perskaitytą paskaitą pavadino *Apie individo santykį su valstybe*.

Detaliau žr. puikioje New Yorko universiteto profesoriaus Walterio Hardingo knygoje *The Days of Henry Thoreau*. – New York: New York University Press, 1982.

³ Henry D. Thoreau. *Civil Disobedience*. // *Civil Disobedience: Theory and Practice*. – New York: Pegasus, 1969, p. 47.

- ⁴ Ten pat, p. 35–37.
- ⁵ Johan Galtung. *The Way is the Goal: Gandhi Today*. – Ahmedabad: Vinod Revashankar Tripathi, 1992, p. 1.
- ⁶ *The Essential Gandhi: An Anthology of His Writings on His Life, Work, and Ideas*. Ed. Louis Fisher. – New York: Vintage, 2002; Narasimhan Iyer Raghavan. *The Moral and Political Thought of Mahatma Gandhi*. – New York: Oxford University Press, 1973; Gene Sharp. *Gandhi as a Political Strategist*. – Boston: Porter Sargent Publishers, 1979.
- ⁷ Gandhi pradėjo vartoti sąvoką „pilietinis nepaklusnumas“ po to, kai 1907 m. Pietų Afrikos kalėjime perskaitė Thoreau esė *Pilietinis nepaklusnumas*. Vėliau jis atsisakė šios sąvokos išvelgdamas joje per daug agresijos oponentui. Ją pakeitė pilietinio nebendradarbiavimo sąvoka, traktuojama kaip satyagraha dalis.
- ⁸ Mohandas Gandhi. *Satyagraha*. – Ahmedabad: Vinod Revashankar Tripathi, 1951, p. 289
- ⁹ Žr.: Gene Sharp. *Gandhi as a Political Strategist*. – Boston: Porter Sargent Publishers, 1979, p. 279–291.
- ¹⁰ Ten pat, p. 221.
- ¹¹ Mohandas Gandhi. *Satyagraha*, p. 35.
- ¹² Reikia pripažinti, kad teisės studijos Jungtinėje Karalystėje bei pažintis su D. Britanijos politine sistema taip pat turėjo įtakos Gandhi pažiūrų formavimuisi. Apie tai žr.: Sushila Ramaswamy. *John Rawls Theory of Justice in the Gandhian Perspective* // Gandhi Marg 19 no. 2, 1997, p. 179–197.
- ¹³ M. L. Kingas – amerikiečių pastorius, Nobelio taikos premijos laureatas, efektyviai panaudojo pilietinį nepaklusnumą kovoje už žmogaus ir piliečio teises. Pagrįsdamas savąjį pilietinio nepaklusnumo sampratą, jis sėmėsi įkvėpimo Thoreau, Tolstojaus, Gandhi kūriniuose ir veikloje, bet svarbiausias jo idėjų šaltinis buvo krikščioniškoji etika. Trumpai Kingo idėjas galima išreikšti tokiomis tezėmis: aukščiausias politikos ir teisės kriterijus yra teisingumas. Teisinga teisė – tai įstatymų kodeksas, atitinkantis moralinį (Dievo) dėsni. Kiekvienas įstatymas, kuris išaukština žmogiškąją asmenybę, yra teisingas, kuris žlugdo – neteisingas. Visi segregaciniai kodeksai yra neteisingi, nes segregacija deformuoja sielą ir sužaloja asme-
- nybę. Žr.: Martin King. Letter from Birmingham City Jail. // *Civil Disobedience: Theory and Practice*. – New York: Pegasus, 1969, p. 77–78.
- ¹⁴ John Rawls. *Theory of Justice*. – Cambridge: Harvard University Press, 1971.
- ¹⁵ Ten pat, p. 83.
- ¹⁶ Žr.: Gražina Miniotaitė. Kanto idėjos šiuolaikinėje moralės filosofijoje. // *Kanto filosofijos profiliai*. – Vilnius: Mintis, 1988, p. 141–159; Nida Vasiliauskaitė. Racionalumo ir teisingumo trintis Johno Rawlso „Teisingumo teorijoje“. // *Politologija* 40, nr. 4, 2005, p. 53–78.
- ¹⁷ Žr.: John Rawls. Kantian Constructivism in Moral Theory: the Dewey Lectures 1980. // *The Journal of Philosophy* 77, no 9, 1980, p. 517. Taip pat žr.: John Rawls. *Politinis liberalizmas*. – Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 140–141.
- ¹⁸ John Rawls. *Politinis liberalizmas*, p. 87.
- ¹⁹ Žr.: John Rawls. *Theory of Justice*, p. 352.
- ²⁰ Ten pat, p. 354.
- ²¹ Ten pat, p. 364–365.
- ²² Ten pat, p. 372.
- ²³ Ten pat, p. 383.
- ²⁴ Ten pat, p. 387–388.
- ²⁵ Rawlso kritikas Ronaldas Dworkinas, mėgindamas apibūdinti pilietinio nepaklusnumo efektyvumą, išskiria teisingumu grindžiamą (*justice based*) ir politiškai motyvuotą (*policy-based*) pilietinį nepaklusnumą. Teisingumu grindžiamas pilietinis nepaklusnumas apeliuoja į fundamentalius principus, t.y. į teisingumą, dažnai tapatinamą su lygiomis moralinėmis teisėmis. Politinis pilietinis nepaklusnumas, apeliuodamas į konkrečius politinius sprendimus, paprastai siekia kokio nors pragmatinio tikslo. Žr.: Ronald Dworkin. *Taking Rights Seriously*. – Cambridge: Harvard University Press, 1978, p. 82. Rawlso politinio nepaklusnumo samprata yra artimesnė teisingumu grindžiamo teisingumo sampratai.
- ²⁶ John Rawls. *Theory of Justice*, p. 390.
- ²⁷ Ten pat, p. 391.
- ²⁸ Žr.: Joel Feinberg. Duty and Obligation in the Non-Ideal World // *Journal of Philosophy* 70, no 9, 1973, p. 275; Jean L. Cohen and Andrew Arato. *Civil Society and Political Theory*. – Cambridge: The Mit Press, 1992, p. 587.
- ²⁹ Žr.: John Rawls. *Theory of Justice*, p. viii.